

Livet på Virsbo

Kompendium

Livet på Virsbo

Wirsbo var från början fyra hemman runt Virsbosjön och Kolbäcksåns forsar vid utloppet från Åmanningen, ca fem mil nordväst om Västerås och två mil söder om Fagersta. Genom Virsbo drogs Strömsholms kanal och det största hemmanet, Gammelby, fick järnväg. 1620 byggdes en hammarsmedja vid forsarna och dess efterföljare var i drift till 1891. De allra flesta åren förvandlade 12 smeder knappt 300 ton tackjärn till stångstål. 1897 startade förre översten i Frälsningsarmén, Herman Lagercrantz, ny, fortfarande livskraftig industri.

Bruket

1887 hade Virsbo brukssamhälle 225 innevånare och omgivande bruket tillhöriga landbobyar och frälsehemman 376 innevånare. 1951 bodde i Virsbo ca 770 personer varav ca 450 var anställda på bruket. År 60, 65, 70 och 74 var befolkningen 1478, 1735, 1754 och 1900. År 2003 är totala innevånarantalet ca 1700 varav knappt 200 bor i Gammelby och endast ett tjugotal på landsbygden runtomkring.

Bakgrunden är Brukets utveckling. Smältsmedjan sysselsatte 12 personer från mitten av 1600-talet fram till mitten 1800-talet medan smedjans försörjning av kol krävde flera hundra personer. Fram till mitten av 1900-talet var verksamheten inom skog och lantbruk omfattande: kolproduktionen upphörde på 1950-talet, tegelbruket lades ned 1909, den sista sågen 1958 och de sista korna såldes 1959. Färre personer framställde mer och gjorde att industrin från 1930-talet kunde rekrytera personal från skog och lantbruk. Från 1950-talet räckte detta inte längre till. Befolkningen flyttades om inom Virsbo och ökades genom inflyttning från övriga Sverige och den stora invandringen från Finland 1950–1980.

År 2003 sysselsätts ca 900 personer i de företag som har sitt ursprung i Bruket.

Under smältsmidestiden var Brukets produktion beroende av tillgången på träkol. Träkolet förstördes av skakningar och kunde bara transporteras vintertid på snöföre som mest en till två mil. Framställning och transport av träkol gjordes av landbönder och deras drängar och pigor på Brukets som mest 70-tal gårdar. Gårdarna var så stora att de födde minst två hästar. Bruket hade dessutom monopol på kolköp från självägande bönder i Västerfärnebo och Västervåla. Wirsbo ägde andelar i hyttorna i Nickebo och Bennebo i Karbenning

1866 ägdes Wirsbo av medlemmar i släkten Silfverschiöld, i smedkontraktet företrädd av ingifte G A Coyet. Smältsmedjan i Wirsbo ökade produktionen genom att anställa fler smeder, från 1854 16st, från 1864 18 st och slutligen från 1871 24 st. Dessutom byggdes hårdarna om från tysksmide till den energisnålare Franche Comté metoden 1864 och slutligen successivt 1870-1886 till lancashiresmide som rekordåret 1887 möjliggjorde produktion av 2326 ton smältstycken och stora leveranser av träkol till hyttan i Trummelsberg.

Mjölqvarnen hade den vanliga utrustningen med 2 stenpar eller grovmäldersstenar, det ena för foder till djuren, gröpe, det andra för grovt mjöl. Stålparet eller stålpqvarn-

stenarna användes för finmalet mjöl och var inte av stål utan slipade på annorlunda vis.

Husbehovsbränningen hade upphört 1854 men Bränneriet fanns fortfarande kvar.

Mästersmeden

Smidet bedrevs av mästare som vardera hade att anställa 2 personer som bodde och åt hos smeden. Smedkontraktet innehöll villkor som gav smeden extra ersättning, överjärn och överkol, om smidet gjordes med mindre förbrukning av råmaterial än föreskrivet. 1866 fanns 5 mästare och 1 mästersven som smidde i tre härdar med upphåll under sommaren. Mästersmeden C P Hammarbäck, av gammal smedsläkt i Virsbo, född 1825, hade en betydande fordran på Bruket. Han bodde 1866 i ett rum och kök med hustru, två barn och två anställda enligt mantalsskrivningen. Det privata bohaget var omfattande enligt bouppteckningen från 1867.

Landbonden

Landbonden Johannes (Johan, Jan) Larsson brukade en av fyra likadana gårdar i Nordanö by enligt Bruknings-Contract från 1868. Enligt mantalsskrivningen 1866 bodde han, hustrun, tre barn, två drängar varav en med hustru och dotter samt en änka till tidigare landbonde, sammanlagt tio personer, på en av gårdarna i Nordanö. 1866 hade Johannes fortfarande oxar som dragkraft och kunde göra dagsverken åt Bruket med dem enligt Avräkningsboken.

Byn, som inte förändrats sedan 1700-talet fram till rivningen i mitten på 1900-talet, inventerades av Länsmuseet 1916. Det är inte känt vilket hemman Johannes Larsson brukade. På lotten D fanns den märkliga Jungfruburen eller Alphyddan och därför väljer vi de delar av inventeringen som avser lotten D. Arrendekontraktet var så omfattande att för fullgörandet krävdes minst två drängar eller vuxna söner. Även Johannes fick överkol om han fick ut mera kol än föreskrivet när milorna kolades ned. När Johannes dog 69 år gammal hade skulden till Bruket inte förändrats nämnvärt. Han var trots detta välbeställd. Rimligen ägde han minst två hästar, 6 kor, får och höns och erforderliga lantbruksinventarier. När änkan efter makens död frånträdde arrendet 1889 fick hon 365 kr enbart för hästen Thor.

Bruksbefolkningen

Förr var skillnaderna i människornas levnadsvillkor mycket större än nu för tiden. Även skillnaderna mellan orter och yrkesgrupper var mycket stora. Förhållandena på Bruken var i allmänhet bättre än på andra håll.

Skolor startades tidigt på bruken. Fotot lär vara det äldsta bevarade från Virsbo. Herrgårdsbarnen gick inte i skolan utan undervisades av anställda lärare.

Brukets ägare Herman Lagercrantz bodde i Herrgården med fru och sju barn samt ett tiotal anställda för att sköta hus och familj. Under resor och fleråriga tjänstgöringar utomlands placerades barnen hos släkt och vänner och några fick eget hushåll. 1908 tjänstgjorde Herman Lagercrantz som ambassadör i Washington i USA. Sonen Bror och hans ett år äldre syster Greta bodde då i två år hos Johan och Hedvig Nordenfalk på Ferna där det redan förut fanns 7 barn.

Julklappar.

Julklappar var en viktig hörnsten i förhållandet mellan bruksledning och anställda på Bruken. Andra skyldigheter som brukspatron hade var midsommarfest, rundor i verken för personlig kontakt med arbetarna, högre lön än järnbruksavtalet och att inte vara medlem i SAF. Det hela avvecklades i varierande takt på de skilda Bruken. Malla Enhörning, gift Löwenhielm på *Västanfors* gav och fick julklappar på 1890-talet inom familjen.

Sara Regina Tersmeden, gift von Ehrenhielm, på *Malingsbo* gav julklappar till bruksbefolkningen redan runt 1750.

På *Nyby* gavs julgåvor från Bruket eller patron personligen. Det var kontanter till änkorna och till fattiga vid Bruket. Fram till 1920-talet fick varje familj vetemjöl i julgåva, 10 kg var till föräldrarna och 5 kg till varje barn. Under första världskriget blandade brukspatron Lars Linus Liberg inte in Kristidsnämnden i julklappsbestyren, vetemjöllet var, med nutidens språkbruk, svart. Bruksbefolkningen uppskattade väl såväl gåvan som givaren desto mer.

På *Virso* sköttes julklapparna av bruksdisponentens fru. Hedvig Lagercrantz virkade mössor till de minsta och stickade vantar och strumpor till de äldre och kompletterade med köpsaker. Dessutom fick änkorna risgryn, socker och kaffe och barnen gott-påsar. De överlämnades till äldre och de som tjänstgjort på Herrgården av Hedvig eller barnbarn som kördes runt med häst och släde av kusken Öhlin. Hästen hade bjällerkrans, röda band och julpynt. Bruksbarnen hade klätt upp sig inför besöket och fortfarande minns några vilka julklappar de fick. Hedvig förde julklappsbok så att mottagarna inte skulle få samma gåvor som vid tidigare jular. Bror Lagercrantz efterträdde sin far som bruksdisponent och julklappar gavs till de som tidigare fått. Ännu 50 år sedan han skrev sitt brev från Ferna köpte hans fru Margareta Tamm julklappar, bland andra till de äldre medlemmar i Virso Fribaptistförsamling som bodde på samfundets äldrehem i Kåfalla utanför Lindesberg.

I *Smedjebacken* förekom julklappar bland bruksbefolkningen på 1890-talet. Axel Gjörres, folkhushållningsminister och bruksarbetarpojke, beskriver i sin memoarbok *Den tiden* hur han köpte julklappar till alla sex i familjen. Högsta beloppet ett år var 1,35 som skulle räcka till inköp på de julexpositioner som gjordes i butikerna. Alla fick överraskningar, även fadern som i alla år fick almanacka i tabellform för 35 öre. Här fick brodern hjälpa till med betalningen.